

М.М. Попова, аспірант
Харківський національний технічний університет сільського
господарства ім. П. Василенка

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ – ВІД КЛАСИКІВ ПОЛІТЕКОНОМІЇ ДО РЕАЛІЙ СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Стратегічними цілями аграрної політики будь-якої держави є формування ефективного агропромислового виробництва, що задовольняє потреби населення в продуктах харчування та забезпечує продовольчу стабільність країни. Зважаючи на це, ефективність сільськогосподарського виробництва є найважливішою економічною категорією. Питання економічної ефективності виробництва настільки ж старі, як, по суті, і саме виробництво. Адже сенс має лише ефективне виробництво, тобто таке, що забезпечує позитивний кінцевий результат. В той же час, на сьогодні аспекти та ключові питання економічної ефективності далеко не вичерпані – як в теоретичному, так і в практичному сенсі. Відтак, першочергове питання – суть ефективності виробництва – викликає активні наукові дискусії протягом не одного століття, оскільки має широкий діапазон і в різні історичні часи потребує уточнення в залежності від історичного моменту, актуальних економічних систем та з огляду на загальнонаціональні та регіональні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час теорія ефективності розвивається в різних аспектах, які знаходять своє відображення у працях багатьох колективів та провідних вчених економістів усіх напрямків. В різні часи вітчизняні та зарубіжні вчені – економісти присвятили багато праць та здійснили не одну дискусію з питань визначення самої категорії «ефективність виробництва», в тому числі сільськогосподарського, її показників, критеріїв, видів ефективності виробництва тощо.

Формування цілей. Метою написання даної статі є дослідження розвитку наукової економічної думки стосовно сутності економічної ефективності підприємств АПК України, що є важливим для подальшого пошуку шляхів вирішення проблем, які гальмують розвиток агропромислового комплексу та стримують можливість ефективно працювати в жорсткому конкурентному середовищі сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін “ефективність” трапляється в економічних працях В. Петті, який є одним із засновників класичної політекономії [1]. Проте даний термін у нього вживається в вузькому значенні лише для оцінки мір, в залежності від їхнього впливу на економічний розвиток. В значенні економічної категорії поняття “ефективність” вперше застосовується в працях відомого класика політичної економії Д. Рікардо, який в своїх наукових дослідженнях перший провів спробу здійснити оцінку ефективності використання капіталу. Д. Рікардо стверджував, що чим менше довговічний капітал, тим більше потрібно витратити праці для збереження його початкової ефективності [2]. Він вперше вживає термін «ефективність» в значенні відношення отриманого результату до певного виду витрат, але класик не розглядає усіх факторів і видів витрат, що в тій чи іншій мірі впливають на ефективність діяльності.

Відомий італійський економіст В. Парето під терміном економічної ефективності розуміє такий стан справ, при якому неможливо здійснити жодної заміни, щоб повністю задовольнити бажання та потреби однієї людини, не завдаючи при цьому збитку та не приносячи в жертву задоволення потреб іншої людини [3]. А відтак, ефективність виробництва, згідно зі згаданим тлумаченням, це така ситуація, у якій при даних виробничих ресурсах та існуючому рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити деяку кількість іншого товару. Однак таке визначення, на нашу думку, не є повним та не відображає всієї суті категорії ефективність в її взаємозв'язку з економічними законами.

Американські економісти Макконелл і Брю визначають ефективність виробництва таким чином: "економічна ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються у процесі виробництва, і отриманою в результаті кількістю якогось потрібного продукту" [4]. Отже, за цією логікою, більша кількість продукту, отримана від даного обсягу витрат, означає зростання ефективності, менший обсяг продукту за тих же витрат вказує на зниження ефективності.

В роботах радянських вчених поняття ефективності вперше з'явилося в 20-х рр. минулого сторіччя, в подальшому наукова думка в СРСР повернулась до питань економічної ефективності лише в 60-ті рр. ХХ ст., коли ефективність виступила головним критерієм господарської діяльності підприємств. У зв'язку зі зниженням темпів економічного зростання в СРСР у 70-х 90-х рр. ХХ ст. питання, пов'язані з управлінням ефективністю, стають ще більш значимими, їх актуальність зростає, а в наукових колах вони формуються в окремий напрям дослідження. Вагомий

внесок в розвиток теорії і практики ефективності виробництва зробили такі відомі вчені-економісти того часу, як Т. Хачатуров, В.А. Медведєв, Л.І. Абалкін, В.Н. Нелеп, В.Г. Андрійчук, Г.М. Лич [5], Н.Я. Коваленко [6], П.П. Руснак.

Російський економіст В.А.Медведєв визначає синтезуючу роль ефективності виробництва в системі економічних категорій. Він стверджує, що ні одна з економічних категорій більш конкретного порядку не може бути повністю розкрита без врахування її зв'язку з економічною ефективністю виробництва [7].

Загальноприйнятим є визначення, що економічна ефективність виражається як співвідношення отриманого ефекту або до поточних витрат, які обумовили цей ефект, або до економічних ресурсів, що використані для його отримання. Тобто мова йде про затратний та ресурсний підходи до визначення ефективності будь-якого виробництва.

Найпоширенішим є визначення економічної ефективності на підставі затратного підходу. Так, в економічній енциклопедії за редакцією професора С.В. Мочерного подається таке визначення: «Ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [8]. Такої ж думки додержується цілий ряд вчених – економістів та аналітиків. Наприклад, Т. Хачатуров відзначає, що економічна ефективність є відносна величина – відношення ефекту до необхідних для його отримання затрат [9]. Відомий в Україні та за її межами економіст П.Т. Саблук вважає, що критерій ефективності в будь-якому випадку відображає співвідношення результатів до витрат [10]. Такої ж думки додержується і М.І. Кісіль, який підкреслює, що ефективність визначається зіставленням економічного результату (вигід від бізнесу) з витратами на досягнення цього результату [11].

Таке трактування відображає загальний підхід до визначення ефективності. Однак при такому підході поняття «ефективне виробництво» ще не означає, що воно є найбільш доцільне з позицій оптимальності рівня витрат чи суспільної корисності продукту. Адже результатом може бути продукт, який не має належної якості, не відповідає суспільним потребам або його виробництво вкрай негативно впливає на навколишнє середовище, що згодом тягне додаткові витрати як для суспільства, так і для підприємства. Таке виробництво, ясна річ, ефективним назвати не можна.

В той же час ряд економістів віддають перевагу ресурсному підходу до визначення ефективності. Так, російський вчений Л. Абалкін вважає, що ефективність виробництва означає не що інше, як отримання певного результату на одиницю використаних ресурсів [12].

Такий підхід враховує всі складові виробництва (основні засоби, обігові кошти, кількість працюючих тощо) і теоретично може бути придатний для визначення рівня економічної ефективності будь-якого виробництва. Але практичне його застосування має певні складності, пов'язані з тим, що кожен з економічних ресурсів, що були застосовані при виробництві продукції, має різну економічну природу і одиницю виміру, а відтак постає необхідність за допомогою різного роду коефіцієнтів привести їх до єдиного вигляду, тобто в вартісні чи трудові одиниці виміру. Це призводить до викривлення рівня одержаних показників, ускладнюючи їх аналіз в динаміці та в зіставленні з показниками інших підприємств. Головна ж проблема при використанні ресурсного підходу виникає із застосуванням такої складової виробництва, як робоча сила.

На думку Л. Абалкіна, чільне місце в економічному аналізі міг би посісти єдиний узагальнюючий (інтегральний) показник економічної ефективності виробництва, який підбивав би підсумкові результати сумісної дії окремих показників, що характеризують різні сторони ефективності. Економічна наука пропонує безліч варіантів побудови такого показника. Як правило, це спроба використати різні способи приведення одноразових і поточних затрат до єдиного виміру (за Т.С. Хачатуровим) [13], вираження витрат живої та уречевленої праці в одному показнику, як це пропонують Г.А. Александров та А.С. Павлов [14], зведення в один показник продуктивності праці, рентабельності продукції, фондівіддачі та обігових коштів (А. Браверман та А. Саулин) [15], затрат живої та минулої праці на одиницю продукції (за М.Н. Нагорською) [16], сумарного економічного ефекту виробника і споживача, на думку Н.С. Герасимчука, Ю.Н. Бажая та ін. [17]. Рядом вчених-економістів пропонуються також індексні методи розрахунку цього показника [18, 19, 20].

Критична оцінка та аналіз суті запропонованих показників, методики їх розрахунку, ґрунтовно проведені в наукових працях, наочно свідчать, що на сьогодні економічна наука і практика не мають єдиного погляду на природу такого узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва, його визначення, оскільки жодна з запропонованих методик не дає можливості скласти об'єктивну картину щодо динаміки економічної ефективності виробництва в економіці країни в цілому, окремих галузях та конкретних господарствах.

В умовах переходу України до ринкової економіки орієнтація суспільства на підвищення ефективності виробництва набуває особливого значення, адже це – ціль і обов'язкова умова успішного розвитку економіки регіонів і країни в цілому. Особливої актуальності в умовах ринкової трансформації набуває та потребує подальшого опрацювання

проблема розвитку ефективного функціонування аграрної сфери. В працях багатьох вчених-аграріїв сутність ефективності полягає в досягненні максимальної кількості продукції за мінімальних затрат. Зокрема, М. Голик вважає, що економічна ефективність сільського господарства полягає у виробництві максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь чи від однієї голови худоби за найменших витрат ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб населення у продуктах харчування і промисловості у сировині [21]. Аналогічну думку має Г.М. Лич, який визначає, що сутність економічної ефективності сільського господарства полягає у збільшенні виходу з кожного гектара сільськогосподарських угідь обсягу сільськогосподарської продукції, яка найповніше відповідає потребам суспільства за якістю, структурою, асортиментом, строками і місцем одержання, за мінімальних затрат суспільної праці, або за мінімальних обсягів виробничих ресурсів, які застосовуються для цих цілей [22]. Н. Коваленко стверджує, що в сільському господарстві економічна ефективність – це одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі за найменших затрат живої та уречевленої праці [23]. Отже, у всіх цих висловлюваннях є спільна думка щодо визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва – отримання максимальної кількості продукції за мінімальних витрат.

В сьогоденнішніх умовах глобалізації коли відбувається поширення взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах, подальше теоретичне визначення економічної ефективності виробництва, зокрема сільськогосподарського, конкурентоспроможності агропромислової продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках в контексті екологічної та продовольчої безпеки України, набуває нового особливого значення.

Висновки. Отже, огляд та аналіз досліджень і публікацій українських та зарубіжних вчених-економістів різних часів з питань визначення теоретичних аспектів категорії «ефективність виробництва» дозволяє прийняти найбільш вдалим визначення ефективності будь-якого виробництва, в тому числі сільськогосподарського, як економічної категорії, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витратами. В той же час, соціально-економічні перетворення в аграрному секторі України, реформування відносин власності і реструктуризація сільськогосподарських підприємств у ринкові структури, спрямовані на створення умов для ефективного виробництва, окреслюють ряд нових задач в опрацюванні теоретичних і практичних проблем розвитку та ефективного функціонування агропромислового комплексу України.

Бібліографічний список. 1. Проблема эффективности в современной науке; под ред. А. Урсула. – Кишинев, 1985. – 256 с. 2. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1. – М.: Соцэкгиз, 1955. – 360 с. 3. Економічна теорія: політична економія: підручник; за заг. ред. С.І. Юрія. – К.: Кондор, 2009.– 604 с., с. 430. 4. Макконелл К.Р. Економіка: принципи, проблеми і політика / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – Т. 1. – С. 39. 5. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства. – Мн.: Ураджай, 1988. Экономическая эффективность использования производственных ресурсов. – Мн.: Ураджай, 1990. 6. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков: курс лекций. – М.: ЭКМОС. Изд. второе, 1999. – 28 п.л. 7. Медведев В.А. Социалистическое производство: политико – экономическое исследование / В.А. Медведев. – М.: Экономика, 1981. – 328 с., с. 92. 8. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1; відп. ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2000. – С. 508. 9. Хачатуров Т.С. Эффективность капитальных вложений / Т.С. Хачатуров. – М., 1979. – с. 26. 10. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у 21 столітті / П.Т. Саблук. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 94 с., с. 5. 11. Кісіль М.І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59-64. 12. Абалкин Л.И. Конечные народнохозяйственные результаты: сущность, показатели, пути повышения / Л.И. Абалкин. – 2-е изд. – М., 1982. – с. 66. 13. Хачатуров Т.С. Эффективность капитальных вложений / Т.С. Хачатуров. – С. 38–40. 14. Александров Г.А. Обновление основных производственных фондов: интенсификация, эффективность, стимулы / Г.А. Александров, А.С. Павлов. – М., 1984. – С. 19–25. 15. Браверман А. Интегральная оценка результатов работы предприятия / А. Браверман, А. Саулин // Вопросы экономики. – 1988. – № 6. – С. 108–121. 16. Нагорская М.Н. Измерение эффективности производственной деятельности предприятия / М.Н. Нагорская // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности. – Донецк, 1997. – С. 101–112. 17. Герасимчук Н.С. Хозрасчетный механизм технического обновления производства / Н.С. Герасимчук, Ю.Н. Бажая, З.Н. Борисенко та ін. – К., 1989. – С. 120–134. 18. Браверман А. Интегральная оценка результатов работы предприятия / А. Браверман, А. Саулин. 19. Чирков В.Г. Обґрунтування фінансування інноваційних проєктів / В.Г. Чирков // Фінанси України. – 1996. – № 5. – С. 28–41; № 6. – С. 70–75; № 8. – С. 62–68; № 12. – С. 57–63. 20. Сидоров М.Н. Экономический рост: темпы, пропорции, эффективность / М.Н. Сидоров. – М., 1989. 21. Голик М.А. Підвищення ефективності тваринництва / М.А. Голик. – К.: Урожай, 1981. – 104 с. 23. Лыч Г.М.

Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства / Г.М. Лыч. – Мн.: Урожай, 1988. – 110 с. 24. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков: курс лекций / Н.Я. Коваленко. – М.: Экмос, 1998. – 448 с., с. 348.

Попова М.Н. Суть экономической эффективности предприятий АПК Украины – от классиков политэкономии до реалий современности. В статье дан анализ развития научной экономической мысли относительно понятия экономической эффективности, начиная с трудов основателей классической политэкономии до определений современных учених-экономистов.

Popova M. Essence of economic efficiency of the enterprises of AIC in Ukraine - from classical political economy to the realities of nowadays. The paper analyzes the economic development of scientific thought on the concept of economic efficiency - from the works of the founders of classical economics to the definitions of modern scientists - economists.